



## המהפיכה הסוציו-סביבתית 40 שנה למניפסט הירוק-אדום הראשון

כרמית לובנוב

לפני 40 שנה, בחודש ספטמבר, פורסם מאמר ראשון, ואולי היחיד עד כה, בנושא אקולוגיה ומהפכה - 'אקולוגיה ומחשבה מהפכנית' ('The Ecological and Revolutionary Thought'). המאמר, אותו כתב מורי בוקצ'ין, פורסם בתחילה בעיתון בשם Comment בניו יורק ולאחר מכן בירחון האנגלי Anarchy. והיה ממבשרי זרם מחשבתי חדש - האקולוגיה החברתית. סדרת מאמרים זו תסקור את הולדת האקולוגיה החברתית ואת מצבה הנוכחי להלכה ולמעשה - מהלך בין יותר מחצי מאה, מהשוליים האנרכיסטיים של השמאל האמריקאי, אי שם בתחילת שנות ה-50, ועד הפיכתו לזרם מקובל במחשבה הסביבתית בתחילת המאה ה-21. במאמר זה, הראשון בסדרה, אתייחס לשאלות מפתח בשיח הסביבתי היום ובזיקתן לסוגיות חברתיות. כן אדון בדרך הרעיונית שעשתה האקולוגיה החברתית, מאז שנות החמישים, אז הקים אותה בוקצ'ין, הוגה ופעיל שמאל רדיקלי שהתווה את פעילות התנועה במשך עשרות שנים ועד היום.

### שלוש גישות לסביבה

מהן, אם כך, הגישות השונות בשיח הסביבתי? בהכללה אפשר לומר שישנן שלוש. הגישה הראשונה, 'הגישה הביוצנטרית', ידועה גם בשמות 'אקולוגיה עמוקה' או 'מעמיקה'. בבסיסה טמונה ההנחה שכומר הנשיאה של כדור הארץ מוגבל. עיקרי תפישה זו מנוסחים כטיעונים בעלי גוון רומנטי אודות ארץ בראשית-בתולית: נקלענו למשבר סביבתי כי התייחסנו אל הטבע כאל משאב (כלכלי) גרידא ולא אלינו ואל הטבע כאל קהילה אחת; כדי לתקן את המשבר הסביבתי יש להוריד את האדם ממעמד-על. גישה זו קשורה בדרך-כלל גם בהתנגדות לקדמה ולטכנולוגיה. לעיתים מביאות הנחות היסוד לתופעה שמכונה 'אֶקוֹפְּשִׁיזְם' - מצב בו כל ניצול של הטבע ובזה גם דיג, חקלאות, כריתת עצים ועוד, נתפס כעוין את הסביבה ולכן פסול. הקיצוניים שבין הדוגלים בה יסכימו להקריב אינטרסים של בני אדם תמורת אינטרסים סביבתיים.

הגישה השנייה, 'האנתרופוצנטרית', טוענת כי לאדם מעמד מיוחד ביחס לטבע. על פי גישה זו הפיתוח הטכנולוגי נותן מענה לשאלת ניצול משאבים טבעיים ולכן מאפשר ניצול יתר שלהם. גישה זו אינה מגדירה ערכים סביבתיים וגם אינה מתייחסת לשאלה למה האדם צריך לרסן עצמו בשימוש במשאבים טבעיים שכן בבסיסה מצוי הטיעון כי יש אפשרות טכנולוגית לפיתוח משאבים חלופיים או להגדלת המשאבים הקיימים.



משנות השמונים, ובפרט מאז ניסוח דו"ח ברונטלנד (1987) בו הוגדר 'פיתוח בר קיימא' (" שימור למען הדורות הבאים") ומסמכי ריו (1992) המעגנים תפיסה זו כאסטרטגיה מדינית, תפשה עמדה זו מקום מרכזי בשיח הסביבתי, וזאת בעיקר, לדעתי, בשל יתרונה הבולט: הסיכוי לשכנע בחשיבות שמירת הסביבה. גישה זו מאפשרת לפנות לפוליטיקאים, תעשיינים וקרנות מחקר כדי לסייע בפתרון בעיות סביבתיות, ולכן גם גופים סביבתיים רבים אימצו אותה כמצע יסוד.

את הגישה השלישית, ניתן להכליל כמאחדת טענות של שתי התפישות הראשונות. היא משלבת שיקולים של צדק סביבתי וצדק חברתי, ומכונה 'אקולוגיה חברתית' או במינוח חדש' סביבתיות בת-קיימא סוציו-אקולוגית'.

על פי גישה זו, לחברה המודרנית - הקפיטליסטית, העירונית, המתועשת שדוגלת בעקרון מקסום הרווח - תאבון לא מרוסן. זה, מביא להרס שיטתי של כדור הארץ, בדרך של שימוש לא אחראי בכימיקלים, רעלים וחומרים רדיו-אקטיביים שנזקם רב. "עניי העולם" משתמשים בהרבה פחות משאבים, בין השאר מפני שנגישותם למשאבים פחותה בהרבה; מאידך, הם שנושאים בעיקר את תוצאות הבעיות הסביבתיות. לדוגמא: 5% מאוכלוסיית ארה"ב אחראית לפליטה של כ-1/3 מגזי החממה האחראים להתחממות האטמוספירה. האקולוגיה החברתית טוענת כי צריכה להתקיים אבחנה בין קורבן לנוגס מבחינת פגיעה בטבע. הפתרון אמור להיות שיתוף הקורבנות בתועלת שתיגרם בשמירת הסביבה. כך, דרישת התנועה לאקולוגיה חברתית הייתה שארה"ב תעזור למדינות חלשות ב בהשקעות תעשייתיות ולא רק בדרישה לעמידה בסטנדרטים סביבתיים .

גישה זו דומה לגישה האנתרופוצנטרית בכך שלבני האדם מוקנה יותר משקל מוסרי מאשר לצמחים ואו לבעלי חיים; אך בשונה מהגישה האנתרופוצנטרית, רואה גישה זו בבני האדם, כמכלול, אחראים למשבר הסביבתי ועל תיקונו.

### אקולוגיה חברתית – תחת זכוכית המגדלת

אקולוגיה חברתית עוסקת במערכת היחסים שבין אדם לסביבתו על כל סעיפיה מעולם החי, הצומח והדומם. היא כוללת בתוכה היבטים סוציולוגיים וכן גם כלכלה, ביולוגיה, מדעי המדינה, תכנון עיר ואזור ועוד. התנועה לאקולוגיה החברתית מרחיבה את גבולות הדיון בכך שאינה רק מבקרת את השסע שבין בני האדם והטבע, אלא מצביעה על הצורך לרפא אותו ועל דרכי ריפוי אפשריות. כלומר, האקולוגיה החברתית היא ביקורת מעמיקה ועקבית של המגמות הפוליטיות והחברתיות האנטי-סביבתיות בעולם. היא מגדירה מרחב סביבתי-כלכלי-פוליטי, בו יש ייצוג להשקפה של אקולוגיה מדעית (כענף בביולוגיה) מצד אחד ושל מערכות פוליטיות וחברתיות מצד

שני, ובתחומיו פועלים המפלגות הירוקות והגופים הסביבתיים הלא-ממשלתיים בעולם . מבחינת רעיונית, התנועה לאקולוגיה חברתית נעה ממרקסיזם מסורתי של שנות ה-30 של המאה ה-20 ועד לגרסה קיצונית של ליברליזם פוליטי התומך בהגבלה מינימלית של החברה על חופש הפעולה של היחיד. המרקסיזם תאם את העידן הסוציאליזם הפרולטרי המסורתי, את האנרכיזם ואת מאבק העובדים נגד הקפיטליזם והפשיזם. הליברליזם הקיצוני תאם את העידן שלאחר מלחמת העולם השנייה, עידן של ביסוס קפיטליסטי, התפתחות טכנולוגית מואצת והידרדרות סביבתית .



המוטיב המרכזי שבוקצ'ין העלה במאמרו על 'אקולוגיה ומחשבה מהפכנית' הוא איחוד אנרכיזם ואקולוגיה, בהתבסס על התפישות הדומות שלהם וההכרחיות בשניהם לחברה מאוזנת בין אדם לטבע וחופשית מבחינה חברתית. הוא הדגיש את הצורך בשילוב פוליטיקה ביזורית ולא הירארכית עם האקולוגיה במשמעותה החברתית הרחבה.

בספר **'המהפכה הירוקה'** הסוקר את תולדות התנועה הסביבתית בארה"ב, מייחס המחבר קירפטריק סייל את נקודת המוצא לתנועה דווקא לספר (השמרני) **'האביב הדומם'** (רייצ'ל קרסון, 1962), ולא למאמר של בוקצ'ין שהוזכר כאן. 'האביב הדומם' נמכר במיליוני עותקים. לא כך קרה לספרו של בוקצ'ין **'הסביבה המלאכותית שלנו'**, שיצא לאור מספר חודשים קודם לכן. ספר זה נזכר ב'**המהפכה הירוקה**' בשורה אחת. ההצלחה המעטה לה זוכה בוקצ'ין בקרב הקוראים האמריקאים כמו גם בהיסטוריוגרפיה של התנועה נובעת אולי מכך שבוקצ'ין מתח ביקורת חריפה ומנומקת על אורח החיים האמריקאי.

במבט לאחור, בוקצ'ין וספרו היו מרכזיים ביותר. שאלות יסוד שהעלה - מי אחראי לצריכה של משאבים, מי מבזבז יותר משאבים, מי משתמש יותר בחומרים הרסניים, מהות יחסי עיר-כפר - נותרו בעינם; כך גם סוגיות מעשיות וערכיות כגידול אוכלוסין, שימוש בטכנולוגיות חדשות והמשך הצמיחה הכלכלית. שאלות וסוגיות אלה מהוות את ליבת הדיון הסביבתי גם היום.

#### אז והיום

האקולוגיה החברתית מניחה שהמשבר האקולוגי הנוכחי הוא תוצר של הקפיטליזם. בשונה מאנשי סביבה האמונים על הגישה המלתוסיאנית, דהינו אלה המאמינים כי הריבוי הטבעי גדול מכושר יצור המזון, אנשי האקולוגיה החברתית טוענים שלא מספר האנשים חשוב. הם טוענים כי הדרך שבה האנשים מתייחסים לאחרים היא שמניעה את המשבר הכלכלי הנוכחי. במסגרת זו, צריכת יתר, צרכנות וייצור עודף הם סימפטומים של מערכת ערכית-חברתית עמוקה בהרבה ובעלת היבטים מוסריים וחברתיים-מבניים.

חברת השוק הנוכחית מובנית סביב הציווי התחרותי הברוטאלי של 'לגדול או לחדול' - יזמות מונעות בלחץ השוק בחיפוש אחר רווחים להתרחבות קפיטליסטית על חשבון שיקולים אחרים, מפחד להשתלטות המתחרים על השוק. ציווי זה עומד בסתירה לכושר הנשיאה של כדור הארץ וליכולתו לקיים מגוון של צורות חיים. מחשבת האקולוגיה החברתית טוענת כי ציווי זה מוביל חברות קפיטליסטיות לבזוז את כדור הארץ.

תפישה זו, שהיתה שולית בשנות החמישים עומדת היום במקום מרכזי למדי בשיח החברתי ובשיח הסביבתי. כך, כתב סגן נשיא ארה"ב לשעבר, אל גור, בספרו Earth in Balance (1992), כי "הכלכלה נכשלה כקנה-מידה יחיד של ערכי הדברים בעולם. מה שאנו רואים ומעריכים זה רק תחום קטן בלבד בתוך הקשת המלאה של עלות מול תועלת הנובעת מהבחירות הכלכליות שלנו, והרבה ממה שאנו לא רואים קשור להרס הסביבה". לא ידוע אם גור, כשוחר סביבה, הכיר את רעיונות התנועה לאקולוגיה חברתית. בניגוד לתנועה האקולוגית ולדבריה גור מתבטא כאחד הנציגים הרשמיים הבולטים של המערכת הקפיטליסטית, ולמעשה מקדם, במרכז המפה הפוליטית, רעיון שהתנועה לאקולוגיה חברתית קידמה עשרות שנים קודם בשולי שוליה.



ברור כי לא כל הגישות הרווחות כיום באשר לסוגיה הסביבתית מכירות בכך שהמשבר הסביבתי הוא תוצר מיידי של הקפיטליזם. ההסבר הרווח ביותר למשבר הסביבתי הוא דווקא התפוצצות האוכלוסין - הרבה מדי אנשים משתמשים במשאבים המוגבלים של כדור הארץ. המסקנה הבלתי נמנעת היא הקטנת שיעורי ריבוי אוכלוסין על מנת להגיע לאיזון אקולוגי. אחרים, מאשימים את המדע והטכנולוגיה בהרס האקולוגי ובראשם רעלים כימיים ותחנות כוח גרעיניות. האקולוגיה החברתית, בניגוד להשקפות ולהסברים הללו, מדגישה היחסים החברתיים כשורשי המשבר הסביבתי. כלומר, המשבר, וגם תיקונו, טמונים בדרך בה בני האדם מאורגנים בתוך מוסדות פוליטיים וכלכליים .

על פי האקולוגיה החברתית שליטה על העולם הטבעי (הטבע הראשון) מופיעה תחילה כשליטה חברתית של אדם באדם, כלומר, נובעת מתוך מבנה חברתי של מעמדות מנצלים-מנוצלים (נגזר מהגישה הביקורתית של אסכולת פרנקפורט). שליטה לפי גיל, מין (מגדר), עדה, גזע ומעמד כלכלי – הובילה לשליטת האדם בטבע. האקולוגיה החברתית מוסיפה ששליטה של קבוצות חברתיות אנושיות באחרות בחברות קדומות אפשרה לבני אדם לתפוס גם את השליטה בעולם הטבע כאינטרס של אליטות חברתיות ובסופו של דבר מעמדיות. לכן האקולוגיה החברתית מתנגדת לכל צורות של הירארכיה או שליטה כמו גם ניצול מעמדי או דיכוי. כך, גם כאשר אנו נאבקים להציל את כדור הארץ אנו חייבים להיאבק בהיררכיה ובניצול על בסיס גזע, מין, זהות מינית ומעמד .

המניפסט (ההוא) על אקולוגיה ומהפכה, תומך במהפכה פוליטית חברתית שתוכל להתגבר על האינטרסים של ההסדרים הקפיטליסטיים ותביא לשוויון מעמדי בחברה בת ימינו. הטענה המועלית בו כי הדרך בה בני האדם נוהגים איש עם רעהו מכרעת להתמסרות לפתרון המשבר האקולוגי, נכונה מתמיד . האקולוגיה החברתית, כסדרה מובחנת של רעיונות לשינוי חברתי, עדיין מחכה לתמורה, תרתי משמע.

מאמר זה פורסם לראשונה בכתב העת 'חברה', גליון מס' 15, ספטמבר 2004.